

УДК 37.011.31

С.М. НАДТОЧІЙ,
*вчитель української мови та літератури першої категорії,
Глухівської загальноосвітньої школи I–III ступенів*

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

У статті розкривається специфіка формування соціокультурної компетентності вчителів словесності. Наведено аналіз поняття соціокультурної компетентності учителів, яка передбачає знаходження відповідної моделі поведінки у полікультурному світі.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, словесник, учитель української мови та літератури.

Актуальність статті. Сучасний учитель української мови та літератури повинен усвідомлювати свою виняткову роль у формуванні в учнів національної свідомості, активної громадянської позиції, високої моралі, естетичних смаків та ціннісних орієнтацій.

Поняття соціокультурної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури вивчали О.Ф. Усик, Т.В. Мельник, Л.О. Попова та ін.

Метою статті є з'ясування специфіки формування соціокультурної компетентності вчителів словесності.

Концептуальний біном «соціокультура» охоплює єдність і взаємозумовленість культури і суспільства. Вихідною позицією утвердження соціокультурного підходу в гуманітарній галузі є позиція П. Сорокіна стосовно того, що «будь-яка соціальна людська група обов'язково з'являється як феномен культури, а будь-який реально існуючий феномен культури завжди є її соціальним феноменом [3]. Таким чином, різні категорії – „культурний” й „соціальний” – невіддільні один від одного в емпіричному соціокультурному світі людини».

При соціокультурному підході увага зосереджується на людині активній (*homo activus*) як багатовимірній біосоціокультурній істоті та суб'єкті діяльності, на моральності людини, що становить основу будь-якої культури.

Сьогодні є незаперечною аксіомою, що все живе розвивається у системі двох взаємодіючих складових: спадковості та середовища. Для людини середовищем виступає природа (екологічний вплив), культура як «друга олюднена природа», а точніше дійсність, суспільство (вплив соціального середовища). Світ природи, за твердженням філософів, – це предмет її виробничої та соціокультурної діяльності, спрямованої на забезпечення матеріальних і духовних умов людського життя.

Поняття «соціокультура» позначає специфічну реальність, де в конкретний історичний час здійснює свою життєдіяльність певний соціальний суб'єкт в історично сформованому культурному середовищі. Зміст цього поняття включає як особливості певного соціуму, так і культури в конкретний історичний час й у певному просторі.

Соціокультура виступає як середовищний культурно-історичний фактор, але сам соціальний суб'єкт виступає як носій соціокультури, яка є однією з екзистенціальних умов його життєдіяльності.

Соціокультуру слід визнати як ймовірну, оскільки кожний соціальний суб'єкт на рівні свого буття у сучасній ситуації завжди стоїть перед вибором того чи іншого варіанта зі спектра можливостей та відповідальності за наслідки цього вибору.

Використання поняття «соціокультура» дозволяє забезпечити соціокультурний баланс між культурними та соціальними компонентами, багатофакторний підхід до вивчення сучасності та уникнути виключно соціального та культурного детермінізму.

Використання поняття «соціокультура» у різних соціально-гуманітарних науках обумовлюється тим, що соціальна й культурна сфери життєдіяльності суспільства мають певну самостійність, але нерозривно пов'язані між собою. Вони є обов'язковими умовами й продуктом життєдіяльності будь-якого соціуму, що виступає як соціальний суб'єкт – носій соціальних характеристик і дій, виробник культурних цінностей.

Будь-яка соціокультура – це закономірне утворення, наслідок діяльності людини, у процесі якої продукуються духовні значення, норми та цінності, що об'єднують, згуртовують людську спільність у суспільство. Регулювання етнокультурної інформації відбувається за допомогою стереотипів – своєрідних першооснов, з яких побудована вся культура етносу, без них не існує культура, у тому числі й сучасна. Вони є узвичаєними формами людської діяльності, своєрідними зразками для наслідування, що виникли на основі багатовікового громадського досвіду.

Людська культура не може існувати поза людською діяльністю, характер якої, у свою чергу, зумовлюється рівнем культури людини, яка тісно пов'язана з проблемою дотримання ідеалів як духовних регуляторів внутрішнього світу людини і зовнішніх її проявів, власне вихованості.

Н. Яблокова відзначає, що «у понятті „соціокультурне” особливим образом синтезуються „соціальне” й „культурне”, соціумні й культурно-історичні компоненти» [6, с. 204].

Як слушно зауважують Є.П. Голобородько та Л.П. Марецька, соціокультурна компетентність є структурною сукупністю соціальних ролей, норм і правил групи, культурних зразків поведінки, ціннісних орієнтацій, мови, усвідомлення своєї особистості з позицій тих культурних характеристик, які заохочуються в цьому соціумі [1, с. 77]. Соціальний і культурний компоненти соціокультурної компетентності характеризуються взаємовпливом, за допомогою якого відбувається формування соціокультурної компетентності особистості. Важливим аспектом освіти, що спрямована на розвиток соціокультурної компетентності вчителя української мови, є визначення ключових компетенцій, які зумовлюють структуру соціокультурної компетентності словесника і формуються під час навчання його у вищому навчальному педагогічному закладі, під час педагогічної діяльності, підвищення кваліфікації в закладах післядипломної освіти. Соціокультурна компетентність учителя української мови включає низку компетенцій – мовну, соціальну, загальнокультурну, інтелектуальну, громадянську, інформаційну, етичну та життєву.

Особливого значення набувають етонаціональні засади соціокультурного простору.

Регулювання етнокультурної інформації відбувається за допомогою стереотипів – своєрідних першооснов, з яких побудована вся культура етносу, без них не існує культура, у тому числі й сучасна.

Усна народна творчість є фундаментальним компонентом культурної детермінації українців, нашої художньо-духовної спадщини. Вивчаючи феномен народного мислення і народної мови, О. Потебня називав народну творчість сутнісним втіленням єдиного для людини та природи символічного (знакового) світу [2]. З цієї точки зору для узгодження поглядів старшого й молодшого покоління, для відповідного виховного впливу мають виступати тільки визначальні цінності, що набули історичного значення. Найбільш послідовним носієм цих цінностей є народна мудрість.

Народне мистецтво слова продукує безліч проєктивних моделей, що сприяють прогнозуванню варіантів вирішення соціально-етичних завдань за типових обставин. Ці ситуації, що містять елементи кодування соціальної інформації, у специфічній формі містяться в народних творах. Мистецтво слова, являючи собою певну життєву ситуацію, досвід переживань, почуттів, вражень, сприймається як невід'ємна частина духовного світу суб'єкта, якщо воно стає ніби продовженням життя особистості, включається у нього необхідною складовою.

Мова і культура настільки взаємопов'язані поняття, що існування одного з них виявляється неможливим без існування іншого. Взаємопроникнення мови і культури в сучасних науках не викликає жодних заперечень. Мова – носій, сховище, дзеркало культури. У ній відображається не лише реальний світ, що оточує людину, але й суспільна свідомість народу, його менталітет, національний характер, система цінностей, світовідчуття, світогляд. Мова – «скарбниця і засіб передавання позамовного колективного досвіду» [5, с. 47], засіб відтворення оточуючої нас дійсності. Це зняряддя, інструмент культури, інструмент пояснення і вираження культури певної соціальної спільноти, своєрідний місточок між поколіннями пращурів та нащадків [4, с. 10–11].

Культуротворча функція є одним з найважливіших механізмів соціального розвитку, провідним критерієм розвиненого дитинства. Основними лініями соціального розвитку слід визнати такі: соціалізація як процес залучення до соціальної культури, її інтеріоризації, що забезпечує соціальну адаптацію індивіда в суспільстві, та індивідуалізація як процес становлення універсальних соціальних здібностей, що характеризують ступінь соціальної самості індивіда, реалізації його культуротворчої функції.

Культура у процесі соціокультурного виховання перетворюється у зміст діяльності дитини. Однак вона не стає суб'єктом суто дидактичного інтересу, а набуває об'єктивно нової функції матеріалу, за допомогою якого дитина і здійснює орієнтацію в галузі соціальних відносин.

Мета соціокультурного виховання полягає у формуванні здатності дитини до активного функціонування в конкретній соціальній ситуації при забезпеченні розвитку особистості як неповторної індивідуальності.

Процес соціокультурного виховання – це досягнення рівноваги між особистістю й соціокультурним середовищем, процес динамічний відповідно до безперервного суспільного розвитку. Виховання як складова соціалізації на сьогодні покликана створювати спеціальне середовище, найбільш ефективну для розвитку особистості ситуацію, яка б сприяла прояву її соціальної активності в процесі усвідомлення навколишнього світу, яке переростає в індивідуальне ставлення до його реалій.

Таким чином, соціокультурний розвиток особистості дитини може бути поданий як процес входження в культуру, у нове соціальне середовище й інтеграції в ньому, що здійснюється в певній соціальній ситуації розвитку. Система освіти й виховання як соціальний інститут, що забезпечує соціокультурне становлення нових поколінь, покликана враховувати особливості взаємин особистості й суспільства, бути спрямована на інтелектуальний розвиток особистості й освоєння соціокультурного досвіду, що обумовлює підвищення ресурсу життєздатності дитини й суспільства в цілому.

Усе вищевказане свідчить, що мова не може існувати поза культурою і суспільством. Вивчення мови без вивчення культури – безперспективна справа, адже воно (вивчення) перетворюється на рутинний процес оволодіння мертвою мовою: оволодіння прагматичними формами і лексикою. Оскільки мова перебуває в тісному взаємозв'язку з культурою країни, де нею спілкуються, розуміння цієї культури є важливим чинником досягнення розуміння самої мови, і, відповідно, оволодіння цією мовою є засобом і підґрунтям оволодіння культурою.

На відміну від офіційної, народна педагогіка ніколи не абстрагує, не ідеалізує чи ідеологізує об'єкт впливу. Тому й фольклор із суто педагогічною спрямованістю, виразним дидактичним, настановчим звучанням – це твори реалістичні, звернені до реального, масового, типового адресата. Типовість образу персонажа народного твору, відповідність його поведінки загальноприйнятим і утверджуваним народною мораллю нормам, які найбільше відповідають психо-естетичним особливостям і громадському устрою життя українського народу, мають забезпечувати і відповідний виховний вплив на підростаючі покоління.

Сучасні педагогіка, психологія і культурологія невпинно зближуються, необхідно взаємодоповнюючись, не перестаючи бути самодостатніми дисциплінами при пізнанні світу людини. Але оскільки у людській психіці, в людському світобаченні нема нічого надприродного без того, щоб одночасно не бути соціокультурним, так само і соціокультура ніколи не втратить своєї природної основи.

Отже, соціокультурне виховання на сьогодні має достатні методологічні основи для свого розгортання на базі сучасних розробок у галузі вітчизняної філософії, соціології, культурології,

психології, педагогіки й етнопедагогіки. Воно має становити синтетичний процес, який поєднує у собі основні ознаки патріотичного, національного, морального, громадянського й інших видів виховання шкільної молоді, соціально-виховні концепції яких мають бути також похідними від світоглядних уявлень і моделей життєтворчості, вироблених українським народом. Соціокультурне виховання органічно пов'язане з навчанням, освітою, психологічною підготовкою особистості, самоосвітою. Це єдиний, комплексний, інтегративний, багатофункціональний процес, що передбачає функціонування всього наявного арсеналу виховних засобів і можливостей з метою загальнокультурного, морального, соціального формування й розвитку особистості. В освітньому процесі дитина, насамперед, визнається як духовна особистість, що передбачає не лише озброєння її теоретичними знаннями, а й формування готовності до реалізації себе у практичній діяльності, до співіснування у людському суспільстві. За своєю сутністю соціокультурна компетентність учителів словесності – це інтегративна особистісна якість, яка ґрунтується на знаннях, уміннях та досвіді, що набуваються у вищому навчальному закладі. Соціокультурна компетентність є структурною сукупністю соціальних ролей, норм і правил групи, культурних зразків поведінки, ціннісних орієнтацій, мови, усвідомлення своєї особистості з позицій тих культурних характеристик, які заохочуються в цьому соціумі.

Список використаних джерел

1. Голобородько Є.П. Роль післядипломної освіти в розвитку соціокультурної компетентності вчителів української мови / Є.П. Голобородько, Л.П. Марецька // Педагогічний альманах. – 2012. – Вип. 16. – С. 77–81.
2. Потебня А.А. Слово и миф / А.А. Потебня. – М., 1989. – 624 с.
3. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. – СПб.: Изд-во Рус. Христиан. гуманит. ин-та, 2000. – 1054 с.
4. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 264 с.
5. Томахин Г.Д. Лексика с культурным компонентом значения // Иностранные языки в школе. – 1980. – № 6. – С. 47–50.
6. Яблокова Н.И. Социальный субъект: генезис, сущность и факторы становления. – М.: Станкин, 2009. – С. 204.

References

1. Holoborodko, E.P. & Maretska, L.P. (2012). *Rol pisliadyplomnoi osvity v rozvytku sotsiokulturnoi kompetentnosti vchyteliv ukrainskoi movy* [The role of registration in the development of social and cultural competence in the Ukrainian language]. *Pedahohichnyi almanakh* [Pedagogical almanac], issue 16, pp. 77-81 (In Ukrainian).
2. Potebnia A.A. (1989). *Slovo i mif* [Word and myth]. Moscow, 624 p. (In Russian).
3. Sorokin, P. (2000). *Sotsialnaia i kulturnaia dinamika: issledovanie izmenenii v bolshikh sistemakh iskusstva, istiny, etiki, prava i obshchestvennykh otnoshenii* [Social and Cultural Dynamics: Investigating Changes in Large Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Public Relations]. Sankt-Peterburh, Russkii Khristianskii institute Publ., 1054 p. (In Russian).
4. Ter-Minasova, S.H. (2000). *Yazyk i mezhkulturnaia kommunikatsiia* [Language and intercultural communication]. Moscow, Slovo Publ., 264 p. (In Russian).
5. Tomakhin, H.D. (1980). *Leksika s kulturnym komponentom znacheniiia* [Vocabulary with a cultural component of meaning]. *Innostrannye yazyki v shkole* [Foreign languages at school], no. 6, pp. 47-50 (In Russian).
6. Yablokova, I.I. (2009). *Sotsialnyi subekt: henezis, sushchnost i factory stanovleniia* [Social subject: genesis, essence and factors of formation]. Moscow, Stankin Publ., 204 p. (In Russian).

Статья посвящена специфике формирования социокультурной компетенции преподавателей литературы. Представлен анализ концепции социокультурной компетенции преподавателей, которая включает в себя поиск соответствующего поведения в многокультурном мире.

Ключевые слова: социокультурная компетентность, словесник, учитель украинского языка и литературы.

The specifics of forming sociocultural teacher's competence are presented in the article. The analysis of the concept of sociocultural teacher's competence is given and it includes searching for a corresponding model of behaviour in the multicultural world.

Key words: sociocultural competence, philologist, teacher of Ukrainian language and literature.

Одержано 7.11.2017.